

Mivel a vallási újítások egyre több zavart és forrongást keltettek a nép körében, már János Zsigmond idejében az 1571. január 6. és 14. között tartott országgyűlés megszavazta az ún. innovációs törvényt, és megtiltotta a további újításokat. A következő országgyűlések felújították, és folyton szigorították e törvény előírásait.

Az ellenreformáció erői és maga a fejedelem az új egyház kebelében támadt ellentéteket arra használták fel, hogy gátat vessenek a Dávid Ferenc-i tanok terjedésének. Ezért nemcsak a jezsuitákat hozatták be, hanem minden hatalmi eszközt felhasználták az új vallás hívei között támadt ellentétek elmélyítésére. Dávid Ferencet eltiltották a templomi szolgálattól, őrizet alá helyezték, és az 1579. április 26-ára meghirdetett tordai országgyűlésre már mint vádlottat idézték meg. A kolozsvári tanács és Dávid hívei ajándékok útján elérték az ítéletnek június elsejére, a Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésre való elhalasztását.

Bod Péter, a XVIII. század neves erdélyi tudósa, az első magyar nyelvű életrajz-gyűjtemény, a *Magyar Athénás* és sok történelmi, jogi, teológiai munka szerzője, az 1781-ben Leydenben kiadott *Historia Unitariorum in Transylvania* című művében református pap létére meglepő tárgyilagossággal mutatja be a gyulafehérvári országgyűlés lefolyását. Fordításunkat e munka második része, a *Tragoedia Francisci Davidis* (Dávid Ferenc tragédiája) címet viselő, második fejezetének 3. és 4. alfejezetéből vettük.

Bod Péter történészhez illő tárgyilagossággal ismerteti az országgyűlés fontosabb mozzanatait. A jelenlevőket, de a per igazi hátterét sem ismeri. Éppen csak megjegyzi, hogy a gyűlés végén a kancellár, Kendi Sándor „a fejedelem, a saját, és a jezsuita nevében megvallotta a háromságot és Dávid Ferenc véleményét mint istenkáromlást elítélte“.

Ma már tudjuk, hogy az említett jezsuita Leleszi János, a Báthoriak által Erdélybe befogadott jezsuiták vezetője, akinek a perről Rómába küldött leveléből (*Korunk*, 1968. 8:1208—1216.) kitérünk a per megrendezett, politikai jellege, „amelyen már a tárgyalás előtt megvan a döntés, a vádlott kivételével talán mindenki csupán előre betanult szerepét játssza“.

A szereplők közül Dávid veje Trauzner Lukács városi tanácsjegyző. Ő a szerzője a Bázelen Palaeologus, Glirius és Dávid fia, Ferenc által kiadott *Defensio Francisci Davidis* (Dávid Ferenc védelme) című munka egyik, éppen a perrel foglalkozó fejezetének. Ez volt Bod Péter fő forrása. Hunyadi Demeter kolozsvári pap, Dávid Ferenc utóda a püspöki székben. Óvári Péter és Szegedi Lajos az új vallás lelkes hívei, az utóbbi később Dávid ellen fordult.

Az eredeti szöveget helyszűke miatt rövidítenünk kellett. Néhány esetben, ahol ez nem ment az értelem rovására, szögletes zárójelben adtuk a kimaradt rész rövid kivonatát.

BOD PÉTER

Tragoedia Francisci Davidis

Beköszöntött a nap, amelyen az áldozatot be kellett mutatni. Parancsot adtak, hogy Dávid Ferencet vezessék elő a szokott őrizet alatt. Az ellenfél már egy héttel korábban elment Gyulafehérvárra. Azok, akiknek ez feladata volt, a parancsot végrehajtották. A szerencsétlen pásztor — könnyeinket alig tudjuk elfojtani! — sem lábát, sem kezét nem tudta rendesen mozgatni, félholtan tették a szekérré, s csaknem az egész város könnyezve kísérte a távozót. Ő maga alig tudott ennyit mondani: „Már Isten veletek, többé engem nem fogtok látni.“ A súlyos betegség annyira elemészttette, hogy bár korábban kövér volt, most a veje egyedül ölébe véve el tudta vinni a szekérig, és fel tudta tenni rá. Eljutottak Tordáig; itt a testvérek hozzá akartak menni, és Péter meg Miklós csak nagy rimánkodás után kaptak engedélyt erre. A szekér iszonyatos rázása miatt már ekkor kezdett ájuldozni oly nagy mértékben, hogy alig volt remény rá, hogy másnapig életben marad. Tordáról Enyedre mentek, ahol éppen népes vásár volt; végül a harmadik nap megérkeztek Gyulafehérvárra. Az őrizetet azon a napon még ugyanaz az őrség látta el.

Másnap átvitték a prépostság palotájába, és engedélyt adtak, hogy ha a papok közül valaki fel akarná keresni, azt szabadon meglátogassa.

Am alig telt el egy félórányi idő — ezalatt éppen csak átöltözött —, már sürgették, hogy menjen be a tanácskozára. A nagy rohanásban nem talált senkit, akit kiválaszthatott volna, hogy segítségére legyen, ezért előzetesen tárgyalni a testvérekkel (hítsorsosokkal) nem tudott; végül is a vejét szólította fel: „Jöjj, fiam — mondá —, te légy az én segítségem. Az Isten, akit tisztetek, és akinek igazságáért küzdök, velünk lesz. De ki beszél majd az egyházer — kérdezte — vagy az egyház nevében?” Ezt kiáltották oda: „Magának a vőnek kellene azt megtennie.” A vő ekkor erősen megpirtogatta őket, és azt bizonygatta, illetlen, hogy az, aki nem egyházi ember, legyen az egyház hangja, ezért erre meg kell választani Óvári Miklós és Péter urakat, ő maga mindent, amit tehet és kell, meg fog tenni az apósaért. Belenyugszanak ebbe a tervbe, és vitorláikat Istenre bízva a veszedelmek hatalmas tengerére szálltak, és bementek a fejedelem aulájába, abba a nagyon tágas és remek palotába, amelyben a fejedelem étkezni szokott. Miután a lépcsőn nagy nehezen feljutottak, beléptek. Mindkét felől testőrökönként és néhány testvér kísérte őket. A vő mindig az após nyomában haladt. Ahogy átlépték a palota küszöbét, íme: tenger sok nép állt előttük, akik azért gyűltek össze, hogy e tragédiát végignézzék; emiatt azután alig haladhattak előre. Valahogy mégis utat törtek a törvénytől el, mert a körülállók mindkét oldalon összéb szorultak. Így végre bejuthattak. A szánalomraméltó Ferenc úr a hosszas betegség és testének meggyengült egészségi állapota miatt, bár lábai remegtek, állni kényszerült mindaddig, míg a méltóságos fejedelem a részvételt meghatódva széket vitetett számára.

Első tekintetre a tanácskozás rettenetes volt, olyan, amelyet talán Rómában lehetett látni; de az Úr erőt adott nekik, hogy mindenben felülemelkedjenek. A méltóságos fejedelem öfelségéhez méltóan egyedül ült mintegy a bírói székben; oldalát mindkét felől tanácsot alkotva a vezetők rendje övezte, utánuk a vitézi rend, végül, nem kis számban szerencsétlenségük elbírálására összehívott nemesek következtek. Ezek között, a szembenálló fél számára képest, azok voltak kevesebben, akik az ő vallásukat követték. A másik oldalon, ahol a kör bezárult, jobb felől, hármás sorokban vádlóik ültek; ezeknek feje és szónoka Blandrata volt. Bal felől a magyarországi trinitáriusok és aránylag nagy számban a szász papok; a papoknak a két szárnya között, mintegy szűk szegeletbe zárva, a testőrökönként körülvéve ők maguk foglaltak helyet.

Miután ez a rend így kialakult, a nagytehetségű, szigorú ítéletre hajló, mindkét nyelven, ti. latinul és magyarul ékesen szóló, a görög és a latin irodalomban egyformán jártas férfiú, nagyságos Kendi Sándor kezdett beszélni. Rövid, de mégis elragadó beszédében kifejtette a fejedelemnek a haza védelmében mutatott igyekezetét és éberségét, azután, ami a legméltóbb a fejedelemhez, a törvények hozzáértő megtartását. Ezt mintegy átmenetként használva végül rámutatott arra, hogy milyen nagy bánat tölti el a méltóságos fejedelmet, valahányszor tudomására jut, hogy szeretett hazánkban a vallásban napról napra eretnokségek, szekták, hallatlan újítások keletkeznek, amelyeknek rendszerint azok a kezdeményezői, akiknek éppen arról kellene gondoskodniuk, hogy az Isten és az ő legszentebb igéje elleni ilyenfajta káromlások megzaboláztassanak. Ezért hivatalához méltóan gondoskodni akart és akar, nehogy ez a méreg továbbterjedjen, és a tévelygések romlást hozó tana mélyebb gyökeret verjen az emberi szívekbe. Ez volt az oka annak, hogy Dávid Ferenc uramat mostanig őrizet alatt kívánta tartani. De nehogy a peres eljárásban valamilyen zavar támadjon, öfelsége elrendelni óhajtja, hogy felszólítás nélkül senki se merészeljen beszélni. Ez azután nem kis félelmet keltett Ferenc uram barátaiiban, attól tartottak ugyanis, hogy a szerencsétlent, ügyének kivizsgálása és meghallgatása nélkül, ítélik el. De Kendi csakhamar hozzátette: „ez alól kivételek azok, akik egymást kölcsönösen vádolják.”

Mihelyt beszédét befejezte, a doktor emelkedett szólásra, és ünnepélyes tiltakozásként e szavakra nyitotta száját: „Méltóságos fejedelem, nagyságos szenátorok, nemzeti nemesek, valamennyiek! Megvallom Isten, a Te Felséged és ti valamennyietek előtt, hogy kényszerűség alatt tettem és teszem azt, amit tesztek; én ugyanis Ferenc uramat már egy éve vagy már régebb óta figyelmeztettem, leveleimben intettem, de előszóiban és a hozzá küldött hittestvérek által is, hogy álljon el ettől az újítástól, és másokat is tartson féken, de intéseimnek engedelmeskedni nem akart. Mivel tehát előre láttam az egyházban keletkező eme veszedelmet, lelkiismeretemtől indítva kénytelen voltam e rossznak elejét venni.” Ezekre Ferenc uram lihegve, ahogy tudott, ezt válaszolta: „Doktor úr, emlékszel, a váradi vitán azt mondtam, ellenfeleinket ilyen érvekkel meg nem győzzük, csak csúfot üzünk belőlük. Attól az időtől kezdve lelkiismeretemet, a te véleményed szerint, fogolyként tartottam.”

Amikor a doktor erre válaszolni akart, Kendi Sándor ilyenforma beszéddel félbeszakította: „Te pedig, Dávid Ferenc, tudd meg, hogy jelentették a méltóságos fejedelemnek, miszerint te a tanban újítottál, és nyilvános egyházi beszédekben Istenre és az ő Fiára, Jézus Krisztusra lázítóan, gyalázatos káromlásokat szórtál, s erről őfelsége nem kősa hírekből értesült, hanem ezek a te testvéreid, tanítványaid és munkatársaid — s közben újjal mutatott a hamis testvérekre —, akikkel együtt ugyanabban a gyülekezetben forgolódtál, ugyanabban az egyházban tanítottál, jelentettek fel téged a méltóságos fejedelemnek, és vádoltak ezzel az újítással. Most pedig a méltóságos fejedelem a te saját vallomásodat akarja hallani arról, amit felségének jelentettek, nehogy valakinek oka legyen a panaszra, miszerint téged kihallgatatlannal ítélnék el.“

Ekkor Ferenc uram nagy nehezen felállt, és közelebb ment a fejedelemhez, amennyire csak engedték, hogy a fejedelem hallhassa szavait, és így szólt: „Méltóságos fejedelem, látod, egészségem rozzant és megtörött, Isten keze megérintett engem, hangom elvette úgy, hogy én magam felelni nem tudok, engedtesz meg ezért fiamnak (fejével vejjére mutatott, kezét ugyanis felemelni már nem tudta), hogy ő beszéljen helyettem.“ A fejedelem nem értette meg, mert a szerencsétlen alig tudta forgatni nyelvét, ezért a vót kérdezte meg, hogy mit is akar. Ez előadta apósa kérését. A fejedelem tüstént beleegyezett, ők pedig visszamentek helyükre.

Ekkor Kendi Sándor, kinyitva valamilyen összehajtott papirost, amelyre kérdések voltak feljegyezve, azokat ilyenképpen adta elő: „Először azt kérdezzük tőled, Dávid Ferenc: beszéltél-e a gyülekezet előtt arról, hogy az imában Krisztust nem kell segítségül hívni? másodsor, hogy akik Krisztust segítségül hívják, úgy tévelyegnek, mintha a boldogságos Máriát, Pétert, Pált és más halott szenteket hívnának segítségül?“ A doktor ekkor Dávid Ferenc valamilyen írását mutatva elő, hogy vallja be, vajon az ő műve-e. A szerencsétlen ember felelni kezdett úgy, ahogy tudott, de szavait senki sem értette meg. Ezért a mellette álló vó, aki fülét a szájához közel tartotta, és már korábról ismert minden dolgot, és nagyon felkészült ember volt, válaszolt:

„Először az írást illetően: Ami a miénk, arról nem tagadjuk, hogy a miénk, ami viszont a másoké, és nevünkben terjesztük, azt most sem követeljük a magunkénak. De az a bizonyos írás nem olyasvalami, amelyet most meg kellene védeni vagy cáfolni.“ Ő ugyanis azt szeretné, ha a mindkét részről elfogadott feltételek érvényben maradnának. A per ugyanis még folyamatban van, és nem adhat választ addig, amíg a lengyel és a mi egyházunk ítéletét várja. „Ami pedig — mondotta (ugyanis az apósa szavait adta elő) — az én kérdésemre tartozik és azokra a kérdésekre, amelyeket a méltóságos fejedelem tett fel...“ Ekkor a doktor képtelen volt elviselni a vó beszédét, és azt követelte, hogy maga Dávid Ferenc mondja el, hogy a maga és az általa mondott szavait a fejedelem jogtudor titkára feljegyezhesse. A szerencsétlen hozzá is kezdett, de amikor szavait nem lehetett hallani, ismét engedélyt adtak a vőnek, hogy helyette beszéljen. [A vó elmondta, hogy Dávid Ferenc Kolozsváron a kánai menyegzőről beszélt, és az alábbi következtetést vonta le:] „Bármiféle istentisztelet, mely Isten szavában nincs meg hagyva és elrendelve, az Istennek kedves nem lehet. Krisztusnak segítségül hívása, szívem mély meggyőződése szerint a szent iratokban Isten meghagyásaként vagy rendeleteként sehol sem található. Következésképpen az nem is lehet kedves Isten előtt. Ami pedig a második kérdést illeti, ezeket mondtam: valóban, ha a Krisztus segítségül hívására vonatkozó ésszerű okokat, vagy azt akarjuk fürkészni és kutatni, hogyan lehet segítségül hívni emberi kóhalmányok és saját eszünk alapján, bizony ugyanazon okok alapján a szenteket is, akár életben vannak, akár halottak, segítségül hívhatjuk.“

Mialatt ezeket elmondotta, és a jegyző lejegyezte, a doktor gúnyos nevetéssel e szavakban tört ki: „Visszatértetek a zsidózásra (judaizmusra).“ Ferenc úr halk hangon válaszolt: „Doktor úr, néhány évvel ezelőtt te is éppen ezen a véleményen voltál.“ [Miután Lukács szavait feljegyezték, Kendi elismerte a vallomás helyességét, és kijelentette, hogy ha nem mondott volna igazat, a beszédet Kolozsváron hallgató és Gyulafehérvárra megidéztet tanúk rábizonyítottak volna.] Ennek végeztével a doktor felállt, és kiokádva férges lelkiismeretét, ezekre a szavakra fakadt: „Ferenc úr azt állítja, hogy én is ugyanazon véleményen voltam. Én viszont állítom és tanúságot teszek Isten előtt, a méltóságos fejedelem és az egész egyház előtt, hogy nem voltam, és ebben sohasem értettem egyet, mi több, ha akár mondtam, akár írtam valamit ilyen értelemben, azt most visszavonom és elállok tőle.“ Még hozzáfűzte: „Te is így fogsz eljárni, Dávid Ferenc!“ Amire a vó hirtelen fellobbanva ezt mondta: „Nem fogja tenni, nem az állhatatosság, hanem a léha ember sajátja, hogy az egyszer kimondott szót minden ok nélkül visszavonja.“ Amire az öreg

(ti, Blandrata) megjegyezte: „Ne akard saját magadat is elveszíteni!“ „Végre legyen meg az Isten akarata“ — válaszolt megvetéssel Lukács.

Ezután a doktor sürgetni kezdte, hogy olvassák fel a téziseket. Ugyanis azt vállalta magára, hogy a kinyomtatott vagy az írott könyvek alapján be fogja bizonyítani, miszerint Dávid Ferenc újító. A téziseket Dávid Ferenc írásaiból és Fausto írására adott válaszából gyűjtötte össze, de agyafúrtan hol megcsontolta és eltorzította az írások értelmét, hol más értelmet adott a szavaknak, hol pedig hamisan idézett.

Megkezdődött a tézisek felolvasása... [Közben heves vita támadt Lukács és Blandrata között. Az előbbi azt állította, hogy a tézisek felolvasása fölösleges, az utóbbi viszont szükségesnek tartotta, és fenyegetőzni kezdett.] Ekkor az öreg (ti, Blandratát), aki kissé messzire ment, Kendi Sándor figyelmeztette, hogy szerényebben viselkedjék. Végül lecsillapodott, és tovább folytatták az olvasást, ameddig csak akarták.

Miután mindent elolvastak, amit akartak, Lukács felszólította az apóst, álljon fel, és kérje meg a fejedelmet, hogy elsősorban szigorú fogsága, azután megroskadó egészsége miatt, járuljon hozzá a védelem másnapra való elhalasztásához, hiszen még a bűnügyekben is három napot szoktak engedélyezni a vádlottnak arra, hogy a vádlónak válaszoljon, de meg az idő is eljárt, s már csaknem 12 óra van, ezenkívül ők maguk is felkészületlenek, mert bizony nem adtak elég időt számukra, és sem a fiaikkal, sem a papokkal nem tudtak megbeszélést folytatni. [E kérdés körül ismét nagy összecsapás keletkezett a két fél között, és Dávid ellenfelei váltig hajtogatták, hogy az elhalasztásra nincs szükség.] Mialatt a tanácskozás arról folyt, vajon az ügyet el kell-e másnapra halasztani, vagy sem, őket kiküldték a teremből, amire azt kezdték követelni, hogy vádlóik szintén hagyják el a termet, nehogy ők legyenek a bírák is. Követelésüket azonban nem engedélyezték. A tanácskozás befejezése után bebocsátották őket, megadták a halasztást, és engedélyezték, hogy bárki bemehessen Dávid Ferenchez. [Kiderült, hogy az ellenfél azért harcolt annyira az elhalasztás ellen, mert attól tartott, ami be is következett, hogy közben Gyulafehérvárra érkeznek a Dávid Ferencet támogató főnemesek is.] Mindenki visszatért szálláshelyére, Dávid Ferencet pedig a börtönbe vezették. A testvérek seregét megdöbbenetette a váratlan eset, és tanácskozásra gyűlt össze, de egyáltalán nem tudta, hogy ebben a veszedelmes dologban mitévő legyen, vagy hogy összegyűlve, milyen határozatot hozzon. Dávid Ferenc még tehetetlenebb volt, ennek ellenére a kislelkűség semmi bizonyítékát nem adta. A nemesek felkeresték, és kérdezősködtek a per állásáról. Sok mindent el szeretett volna mondani, de a hangja cserbenhagyta. Mindenkit külön-külön arra buzdított, hogy az ő ügye miatt meg ne botránkozzék, s még ha neki meg is kellene halnia, a világ látni fogja, és e fényből tudomásul veszi, hogy egy Isten van, aki megkívánja, hogy egyedül részesüljön isteni tisztelésben. Ennek ellenére, nehogy valaki, a helyzetet nem ismerve és lelkiismeretfurdalást érezve, az élet e válságos pillanatában magát hozzá kösse, a vele együtt könnyező testvéreket arra intette, hogy kiki, amennyire teheti, megmentve lelkiismeretét, inkább a békére gondoljon mindaddig, amíg az Úr nyugodtabb időket ad. Ezen a napon az ügyben semmi más nem történt.

Azok pedig, akiknek ez szívéükön feküdt, összegyűjtötték azokat az írott és nyomtatott könyveket egyaránt, amelyek Blandrata és néhány más hamis testvérnek az egyetlen és az egyedülvaló igaz Isten Atya segítségül hívásáról szóló állítását tartalmazzák. [Ezek között a szerző felsorolja Blandratának írásba foglalt erre vonatkozó kijelentéseit, a Parutával együtt kiadott Cathechésist, Sommernek Károlyi ellen írott könyvét és a Biblia számos helyét.] Mire mindent elrendeztek, reggel lett. A fejedelem meghagyása szerint körülbelül fél hét óraker ismét a palotába indultak. Dávid Ferencet ereje annyira elhagyta, hogy már lépni sem tudott, hanem négy pap vitte a helyére.

Miután a terem elcsendesült, engedélyt kaptak a szólásra. [Dávid Ferencnek és övének kevesebb időt engedélyeztek a védekezésre, és szavaikat nem méltatták különösebb figyelemre. Blandrata a Lukáccsal folytatott szóharcban alulmaradt. A nő ezután] hozzákezdett, és mindent elmondott, ami apóstának védelmét szolgálta. Mihelyt befejezte, a méltóságos fejedelem kancellárja az írásokat, valamint a könyveket, amelyekből idézett, elvettette tőle. Miután maga Lukács az összezt átadta, kirendelték vagy inkább kivezették őket a teremből, az egész városban éber őrséget helyeztek el, nehogy — amint feltételezték — valaki az ő felekezetének papjai és szolgálói közül elmenekülhessen. Lukács viszont nagyon hevesen azt követelte, hogy ugyanúgy az apóst vádlói is vonuljanak ki, mert valamennyi nép minden törvénye, vallása, szokása, alkotmánya ezt követeli. [Kendi Sándor azzal utasítja el Lukács kérését, hogy a tanácskozásban szükség van a vádlókra.]

Mielőtt azonban kivezették volna őket, Dávid Ferenc még egyszer arra intette

a doktort, hogy gondolja jól meg, és tartsa magát az Írás feltételeihez, ő maga ugyanis nem utasítja vissza aláírását, ha valaki helyesebb tételeket javasolna; várja meg a lengyel és az erdélyi egyházak ítéletét, úgy, ahogyan ő maga javasolta. Erre a doktor megkérdezte: „Hajlandó vagy belenyugodni a lengyel egyházak ítéletébe?” [Mivel Dávid Ferenc késelekedett a válasszal, Lukács ismét összeeszedtült Blandratával, de Kendi Sándor rendre utasította.] Dávid Ferenc ellenben ezt felelte a doktoroknak: „A lengyelországi derék férfiak ítéletének magam alávetem, amennyiben a kéziratot megküldik.” Amire a doktor megkérdezte: „És nem fogunk tovább vitatkozni róla?” Dávid Ferenc mintegy a halál előérzetével ezt válaszolta: „Én mostantól fogva nem vitatkozom.” Erre a doktor felkiáltott: „Nagyszerű! megígérte, hogy alá fogja írni a lengyel egyházak ítéletét, ugyanis maguk a lengyelek, mégpedig háromszáz egyház, elfogadták a Krisztus segítségül hívásának tanát, és erről egy nagyon szép dialógust foglaltak írásba. Ebből azután az egyház meg fogja érteni a lengyelek ítéletét. De nehogy valaki azt állíthassa, hogy neki ez nem volt meg, iratát a mi iratainkkal együtt elküldjük Lengyelországba, s miután megkapjuk onnan az ítéletet, a mi és az ő írásaival együtt sajtó alá rendezzük.”

Ennek befejeztével Dávid Ferencet kivezetik, és azokat is kiharancsolják, akik az ő felekezetén vannak. A tanácskozás éppen másfél órát tartott. [A tanácskozásról kiszivárgó hírek nem voltak kedvezőek Dávid Ferenc számára.] Hogy a fejedelem és a bírák mentegetni tudják magukat, és tiszta lelkiismeretüket megtartásák, vádlóikat iszonyú és rettenetes eskünek vetették alá, ti. annak: „Vajon ök részesei és tudatában voltak-e ennek az újításnak és vélekedésnek? azután meg: vajon ez káromlás-e az Istennek?” Először a doktor állt fel, és ilyenféle esküt tett: „Én, Blandrata György, vallomást teszek a mindenható Isten és az ő fia, az Úr Jézus Krisztus előtt, és a szent angyalok és Isten választottjai előtt, hogy semmiben sem voltam Dávid Ferencnek ezen a véleményén, sem részese, sem tudója annak nem voltam, és állítom, hogy az új, és ezenfelül Istennek és az ő fiának iszonyatos káromlása.” Egymást követően ugyanígy tették le mások is az esküt, számszerint kb. 25 személy. [A szerző külön is idézi Hunyadi Demeter és Szegedi Lajos minden mértéket meghaladó túlzásait.]

Utánuk a magyarországi trinitáriusok következtek az eskütételre. Míg a többiek úgy tették le az esküt, mintha összeesküvést szöttek volna Dávid Ferenc halálára, az egyik közülük (a nagybányai egyház pásztora) meg akarván menteni lelkiismeretét, megjegyezte: „Azt akarom, hogy lelkiismeretem szabad legyen, számvetésemet semmiképpen sem szeretném elkötelezni. Én ugyanis lelkiismeretesen megvallom, hogy Dávid Ferencet újításáért el nem ítélem. Ugyanis már a váradi vitán, amikor nem titkolta, hogy Izraelnek amaz egyetlen Istenére kell hallgatni, és hogy Krisztusnak az Atyja egyedülvaló, már kizárta az istenségből a fiút és a szentleket, ami által jözhet közvetlenül nem tagadta, hogy Krisztust imádni kell, mégis valójában közvetve már akkor tagadta. Tehát állítom, hogy ő most semmit sem újított.” Ezt hallva a többiek rossz néven vették, mert elpártolt tőlük.

Ezután a szászok fújták a maguk régi nótáját: ők az ágostai hitvallástól sohasem távolodtak el, és most is szilárdan mellett állnak, és ellene semmiben sem akarnak véteni, ez az oka annak, állították, hogy jelenleg semmiféle megrovást nem akarnak tenni. Végül a mi részeinken élő nemességet kérdezték meg. Ez kifejtette, hogy inkább Dávid Ferencnek Krisztus nem imádására és segítségül nem hívására vonatkozó véleményéhez ragaszkodik, mintsem ismét aláírja az ellenfélnek ugyanannak az Isten Krisztusnak imádásáról szóló [általuk] már elítélt véleményét.

A sorrendben utolsó Kendi Sándor a fejedelem, a saját és a jezsuita nevében megvallotta a háromságot, és Dávid Ferenc véleményét mint istenkáromlást elítélte.

Amikor mindez véget ért, behívták Dávid Ferencet. Mihelyt megérkeztek a tanácskozásra, íme, a vádlók esedezve arra kérték a fejedelmet, hogy kimélje meg Dávid Ferenc életét. Ezalatt a doktor, ott hagyva az övét, Dávid Ferenchez ment, és őt átölelve, fülébe súgta: „Ne félj, kegyelmet fogok találni számodra a fejedelemnél.” Erre Dávid Ferenc ennyit mondott: „Eredj, eredj, végezd be, amit elkezdél!” Sokan, sőt maga a fejedelem is, az ölelést Júdás csókjaként magyarázta. [A magyarországi trinitáriusok helytelennek tartották a megszéledült vádlók kegyelemkérését, és Dávid Ferenc kivégzésére szólították fel a fejedelmet:] „Méltóságos fejedelem, mindkét táblának az öre, ma Téged, feleségeddel, gyermekeiddel és minden utódoddal együtt, tisztaságunknál fogva, az iszonyú bíró, Jézus Krisztus ítélőszéke elé idézünk, akik ez itt káromolt, ha megengeded, hogy ez életben maradjon.” A fejedelem ezeket hallva, vagy megdöbbenve a hallatlan új fordulaton, vagy felbosszankodva a szemérmetlen támadáson, felindult arccal felszólította Kendi Sándort, hogy válaszoljon: „A méltóságos fejedelem hallotta a mindkét részről

elhangzott beszédek, következésképpen öfelsége ígéri, gondja lesz róla, hogy mindenkinek bebizonyítsa: a bűnt büntetlenül nem hagyja.“ Majd Dávid Ferenc felé fordulva ezt mondotta: „Határozat. A méltóságos fejedelem megértette ezt az egész ügyet, hogy hóbortos viselkedéssel, semmibe véve az egyház egyetértését, miképpen vetemedtél erre az átkos istentelenségre (ateizmusra) és hallatlan istenkáromlásra, hogy az ország törvényei ellenére (könyveket) adtál ki és újítottál. Következésképpen a te érdemtelenségedhez méltón öfelsége téged elretentő példának állít, mert másokat is el kell rémíteni az ilyenfajta örületes újításoktól. Egyelőre a méltóságos fejedelem őrizetbe vétet mindaddig, míg utólag rólad döntést nem hoznak.“

Ismét átadták a katonáknak, hogy őt egyedül vezessék el, és többé senkit nem engedtek hozzá. Sőt, az őrcsapatok sokáig játszadoztak a kalapjával, és lábukkal rátapostak, míg az egyik könyöröltes testvér neki vissza nem vitte. [Dávid Ferenc eltávolítása után a kancellár azzal fenyegette meg követőt, hogy ugyanaz a büntetés vár mindazokra, akik az elítélt véleményéhez ragaszkodnak, és felhívta őket, hogy tegyenek tanúbizonyságot Krisztus imáadásáról. A felhívásra senki sem válaszolt. Végül is arra kérték a kancellárt, hogy ügyüket halassa másnapra.] Ekkor Óvári Péter így szólt: „Bizony a halál igen keserű, mégis a lelkiismeret szabadságát föléje kell helyeznünk.“ Alighogy kimondta e szavakat, az egész nemesség felállt, és esedezve azt kérte, hogy a papok ügyét halasszák másnapra. [Attól tartva, hogy felmentik papi hivatalukból, neviüket mindannyian felírták egy lapra, sőt még Lukács nevét is odaírták. Másnap megjelentek a fejedelmi palotában, és valamenynyien csatlakoztak Blandrata véleményéhez; Lukács azonban világi mivoltára hivatkozva azt állította, hogy rá az innovációs törvény nem vonatkozhatik. Erre őrizetbe vették, és az innovációs törvényt a világiakra is kiterjesztették. Harmadnap Dávid Ferencet Dávára szállították, ahol november 15-én a várőrökben meghalt.]

A bevezetőt írta és a szöveget a latin eredetiből fordította Bodor András

HAJÓS JÓZSEF

Lessing Dávid Ferencéről

Erdélyi vonatkozások az első tárgyilagos Neuser-cikkben

Gyűlöltre méltó volt és marad Lessing minden intoleránsnak. Mert nem tűrte a türelmetlenséget. Nem is gyakorolta, hacsaknem épp a türelmetlenség ellen. Szinte született ügyvédje volt a gondolatszabadságnak, főként a szabadgondolkodásukért megrágalmazottaknak. Így Adam Neusernek, aki végül is a szultánnál keresett menedéket, hogy ne kerüljön máglyára Rómában, mint Palaeologus, vagy a kálvinista Rómában, mint Servet; hogy ne fejezzék le Heidelbergben, mint Sylvanus, vagy ne vessék életfogytiglani transzilván börtönbe, mint Dávid Ferencet. Az említettek ugyanis elvtársai voltak, sőt — a már 1553-ban kivégzett Servet kivételével — közvetlen harcostársai az unitarizmusban.

A monista Spinozához való vonzódásának a megvallása volt Lessing utolsó nagy ajándéka. Két év múlva Herder, aki Spinoza *Etikája* első német fordításának a megjelenése évében született, ezt az *Etikát* ajándékozta Stein asszonynak karácsonyra. Ami nem pusztá véletlen. Az sem véletlen, hogy az unitarizmus is hatott Spinozára. És az sem, hogy az antitrinitárius Neuser egyik fontos levelét Lessing adta ki — történetesen pont 200 esztendővel megírása után. Lessing előbb is foglalkozott az unitarizmussal, kivált a lengyel Andrzej Wiszowatyval, aki Spinozát és Locke-ot is befolyásolta (hogy csak az 1632-ben született nagy nyugati filozófusokat említsük), sztoicizáló erkölcsstanával pedig Dimitrie Cantemir *Divanuljában* is jelen van. Lessing távolról sem vélte e haladó szellemű, 200 évvel ezelőtt elhunyt lengyelnek a munkáit fecsegésnek, „mismás Wischiwaschi“-nak. 1774-ben, egy évvel a leibnizi Anti-Wissowatiusszal foglalkozó cikke után szólt Lessing az erdélyi unitarizmusról, mégpedig Neuser tőle fölfedezett levele kapcsán, melynek első kiadása Kolozsvárt is megvan. A cikk Lessing *Zur Geschichte und Literatur aus den*